

Antoine Sénanque

Vaarwel, Kolyma

Vertaald uit het Frans door
Reintje Ghoos en Jan Pieter van der Sterre

Ambo|Anthos
Amsterdam

Kolyma

Na het lezen van *Een dag uit het leven van Ivan Denisovitsj*, waarin het dagelijks leven van een gevangene in een Sovjetwerkkamp wordt beschreven, vroeg Varlam Sjalamov aan Aleksandr Solzjenitsyn in een brief: ‘Waar ligt dat prachtige kamp? Ik zou er in mijn tijd graag een jaartje doorgebracht hebben.’

De twee beroemdste getuigen van de Stalin-terreur begrepen elkaar niet. Terwijl Solzjenitsyn de goelag zag als een vervloekte plek waar verlossing mogelijk bleef, zag Sjalamov er alleen maar een hel in die leidde tot onherroepelijke verdoemenis. Toch zou eerstgenoemde de ander hebben voorgesteld om samen zijn grote werk *De Goelag Archipel* te schrijven – maar Sjalamov bedankte voor de eer.

Naar verluidt was de aanleiding voor zijn weigering een kat. Toen hij dat dier gezond en wel ergens in de roman had zien lopen, bewees dat voor hem dat hun ervaringen niet met elkaar te rijmen waren. De kat van Ivan Denisovitsj zou naar zijn mening door de dwangarbeiders van Kolyma zijn opgegeten; geen enkel ander dier dan de honden van de НКВД* zou daar in leven zijn gebleven. Sjalamov had een karkas willen aantreffen op bladzijden die waren geschreven door een realistische getuige van het leven in het concentratiekamp.

Naar verluidt had Solzjenitsyn nog iets over het hoofd gezien wat een dergelijke radicale lezer hem niet kon vergeven: hij had gezwegen

* Een asterisk verwijst naar de verklarende woordenlijst op p. 325.

over een essentiële realiteit die als bron van mateloze angst even destructief was als de mijnen waar de gevangenen heen werden gestuurd om hun graven te delven.

Die realiteit bestond uit de clans, de onderwereld die met het systeem samenwerkte om de terreur in stand te houden door middel van afpersing, vernedering, marteling en moord. 'Je kunt het kamp niet begrijpen zonder de rol te kennen die de penoze daarin heeft gespeeld. Juist die wereld van de penoze, met zijn eigen wetten, ethiek en esthetiek, besmette de ziel van ieder die zich daar bevond met corruptie.'

De kat en het weglaten van de clans bezegelden het onoverbrugbare meningsverschil tussen de twee schrijvers – die in feite langs elkaar heen praatten: Solzjenitsyn had het over de goelag, Sjalamov over Kolyma.

Kolyma is een bijzonder gebied. Aan de rand van het Siberische Verre Oosten is het de best verdedigde plek op aarde, die een mensenleven niets dan duisternis, kou en ontkenning biedt.

Toch raadt Kolyma de bezoeker bij de ingang niet aan om alle hoop op te geven, zoals de bezoeker van de onderwereld overkwam: het Kolyma-kamp straft niet, maar negeert; het weigert te erkennen dat er mensen aanwezig zijn.

Omdat degenen die het hebben doorkruist alleen maar dood en verderf hebben aangetroffen, zou je kunnen denken dat mensenoffers bij dit kamp in de smaak vallen. Maar nee, het voedt zich niet met mensen.

Nooit vergaat er een enkel lijk in het hart van Kolyma, geen enkel stuk vlees keert terug naar de aarde om een levenscyclus voedsel te geven. De permafrost neemt namelijk geen lichamen op, maar verstoot ze, bevroren en wel, zonder ze af te breken, zonder ze iets te ontnemen, als blokken onzuiver ijs die weggewerkt moeten worden.

Sommigen denken dat het Kolyma genoeg zou doen om degenen die haar betreden te zien sterven. Dat zou verklaren waarom de rivieren er vol goud zitten. Het zou de hebzucht van de aardebewoners aanwakkeren en hen ertoe aanzetten om hun kruis er te gaan planten.

Deze legendes worden verspreid door de goudzoekers, maar de voormalige dwangarbeiders weten wel beter: Kolyma heeft geen wil, geen gevoel.

Het is de plek van het niets.

4 april 1957
Magadan, hoofdstad van Kolyma

Kinderen telden niet...

Pal Vadas keek naar de kapotte weg, die een haast volmaakt rechte lijn door de ijswoestijn trok, tussen de kale heuvels door tot aan Jakoetië. Al die kilometers waren uitsluitend ontkiemd uit de zaden die in de grond van Kolyma waren gezaaid, het zweet en bloed van de dwangarbeiders die daar alles hadden opgebouwd: deze hele stad, Magadan, waar hij graag woonde, en deze weg, bestaande uit dikke asfaltlagen, steenbrokken en lijken van mensen die er waren gedumpt om de fundering te versterken. Voor de dwangarbeiders die de geschiedenis ervan kenden, heette het 'de knokenweg'. En voor Pal Vadas: de goudroute.

Zijn zoons zouden nooit oog krijgen voor de waarde van deze vijandige, uitgestrekte woestenijen. Ze kwamen niet graag naar deze plek, waar ze vanwege de kou en de arctische nachten hun heil zochten in het knusse comfort van hun woningen en hun levens, die zich nooit hadden opengesteld voor grandeur. Vanuit Moskou zagen ze in het oosten alleen een primitief gebied waarheen veroordeelden en slaven werden verbannen om er het goud uit de mijnen te halen.

Zijn twee zoons hadden geen van beiden die ijskoude ziel met hem gemeen, een ziel zo gesmeed dat hij nooit zou smelten op lauwwarme plekken. Een Kolyma-ziel, waarmee je leefde zoals het hoorde: al vechtend.

Kinderen telden niet. Ze voldeden nooit aan de verwachtingen, en als dat door een kwade speling van het lot toch eens gebeurde, wer-

den ze vijanden die moesten worden uitgeschakeld.

Vadas verwachtte geen genegenheid van zijn familie. Hij stond aan het hoofd van de machtigste clan van Hongarije. Zijn nakomelingen had hij opgevoed op de Transsylvanische manier, waarbij de essentiële waarden in het geheugen werden gegrift: trouw aan de clan en absolute toewijding aan alle leden. Gevoelens hadden hem nooit nodig geleken. Niet voor anderen en niet voor zichzelf. De emoties die ermee gepaard gingen, waren vluchtig, en bevroren in de kou van Kolyma. Vriendschap, liefde, menselijkheid, al wat Pal Vadas als vergankelijk zag, verhardde uiteindelijk en brak stuk op de bevroren grond van de wegen die naar de mijnen voerden. Een bewijs dat gevoelens weerloos waren tegenover de extreme omstandigheden. Hoe dan ook, waar de grond van Siberië eindigde, daar was het leven; daar was de grond harder, scherper, weerzinwekkender dan welke grond ook ter wereld; daar was de kou heviger dan op de Noordpool, het lijden ondraaglijker en de indruk van absurditeit gruwelijker.

Voor Pal Vadas was een levend mens iemand die de uiterste eenzaamheid durfde op te zoeken en daar naar de leegte bleef staan kijken.

De anderen verdienden niets.

Zijn mond werd droog door de zuivere lucht van Magadan. Hij deed een paar stappen over de verlaten weg, zijn bodyguard liet hij achter. Hier was hij alleen bang dat het koude vocht kristalliseerde rond zijn lippen.

Toen hij terugkwam in het nieuwe, bijna voltooide pand boven de haven, stak hij de kaars aan van een lantaarntje dat een personeelslid in zijn kamer had gezet.

Het was 4 april, de sterfdag van zijn vrouw, die in 1940 in Magadan aan een longontsteking was overleden, in de tijd dat het nieuwe middel penicilline de weg naar Kolyma nog niet had gevonden.

Hij voelde geen echte emotie. Echtgenotes werden door de clan gekozen en tekenen van rouw werden niet lang gedragen, maar zij was de enige vrouw geweest die hij had gekend, dat maakte het de moeite waard om even stil te staan bij een vlam onder in een lantaarntje.

De afgelopen vijf jaren hadden hem meer macht bezorgd dan andere leden van zijn clan ooit hadden verworven en zo zijn lotsbestemming veranderd. Door de stijgende goudprijzen en de opening van tientallen mijnen in Jakoetië was zijn fortuin gegroeid, net als zijn invloed, die momenteel verder reikte dan de onderwereld en zich uitstreckte tot in de politieke en economische kringen van het land. Dat paste bij zijn trots. Maar het hart van Pal Vadas klopte niet alleen voor macht en erkenning. Hij werd gedreven door een diepere, onweerstaanbare, geheime passie. Een verborgen, brandend verlangen naar wraak, dat geïnfecteerd was als een mentaal abces en in staat om alle energie van zijn lichaam te verbruiken. Een ander soort wraak dan alle wraakgevoelens die hij in de loop van de oorlogen tussen de clans ooit had moeten trotseren. Het koelen van deze wraak zou zich niet beperken tot een dolksteek.

Hij had lang moeten wachten. Maar drie maanden geleden was de bewuste dag eindelijk aangebroken, ver weg van Kolyma: in Boedapest, onder de as van de opstand die kort tevoren door de Sovjettanks de kop was ingedrukt. De geschiedenis van de Hongaarse natie interesseerde Pal Vadas niet. Op volksopstanden keek hij neer. Rusland had de oorlog gewonnen en Oost-Europa veroverd. Rusland verdiende gehoorzaamheid en dankbaarheid. Een handjevol ongeschoolde arbeiders en idealistische studenten zou geen bedreiging vormen voor de gemoedsrust van dat grote land dat zijn grenzen en de belangen van zijn persoonlijke clan verdedigde. In 1945 had Stalin het door de nazi's bezette Hongarije bevrijd, een communistisch regime geïnstalleerd dat zijn zaak toegedaan was en het tot een vazalstaat van de Sovjet-Unie gemaakt. Sindsdien bleek alles wat niet communistisch was, fascistisch geworden. Vooral de vrijheid, die enkele dagen lang met het bloed van jonge Hongaren was verdedigd.

Dat deed er allemaal niet toe. Voor Pal Vadas was die korte oorlog niet meer dan de achtergrond geweest van een schijnbaar banale winterdag waarop zijn wensen in vervulling begonnen te gaan. Op de ochtend van 1 januari 1957 was de deur van een gevangenis in een voorstad van Boedapest opengedaan voor een man die daar negen jaar was weggekijnd. Zijn broer, die hij vervloekt had.

Boevenpakken

*31 december 1956, Boedapest
Strafinrichting Gutefockhaiis*

De bewakers hadden het fluitje voor het eind van de maaltijd laten horen. Tien minuten om de eetzaal te verlaten. Lazar keek naar de eerste boevenpakken die opstonden; degenen met de meeste haast gingen plassen voordat ze terugliepen naar hun cellen, de anderen schraapten de laatste restjes uit hun kom terwijl ze stonden te wachten voor hun bank.

De anderen... moeilijk ze te herkennen. In deze gevangenis zaten alleen langgestraften en iedereen zag er ongeveer hetzelfde uit. Dat kwam door de tijd, dacht Lazar. Na tien jaar zat er stof op je huid. Of eigenlijk was het een dikke waslaag die door de gevangenis aan je werd vastgeplakt.

Nicolai, zijn buurman, keek ook rond in de eetzaal, die plat was voor zijn enige oog, waarmee hij geen diepte kon zien, wat niets wezenlijks afdeed aan de omgeving. Na het tweede fluitsignaal kwam er beweging in de massa boevenpakken, die in een rij gingen staan. Lazar en Nicolai bleven zitten.

Achterblijvers maakten al snel kennis met de messing kop van de knuppel, maar deze twee mannen werden door de bewakers met rust gelaten. Ze waren oud, maakten een vreedzame indruk en leken bij het meubilair te horen. Een nieuwe, overijverige rekrut kon nog wel eens een derde keer voor hen fluiten, maar op advies van de ouderen deed hij dat daarna nooit meer. Want niemand binnen deze muren zou zo gek zijn geweest om Lazar Vadas of zijn metgezel ook maar een haar te krenken.

Beiden legden hun bestek op tafel en dronken hun waterglas leeg. Hun bewegingen waren identiek. Het bord van Nicolai bleef halfvol. 'Geen honger?' 'Nee.'

De strafinrichting stond naast de grote begraafplaats in de zuidoostelijke buitenwijk van Boedapest. Het granieten bouwwerk leek op een reusachtige grafsteen, die daar bij de ingang van de begraafplaats was neergeplant. De lijken die er wegrotten, ademden nog. In november, vlak voor de tanks arriveerden, toen de opstand de overwinning dacht te hebben behaald, hadden de studenten de hekken opgezet om honderden politieke gevangenen vrij te laten. De gewone misdadigers waren in hun kerkers achtergebleven. Ze hadden dagenlang tevergeefs gebruld. Voor één keer werden de politieke gevangenen in de communistische gevangenissen beter behandeld dan de penoze. Sindsdien waren de lege plekken opgevuld.

De strafinrichting was verdeeld in vier vleugels, elk met brede gangen die uitkwamen op ronde kruispunten. De gangen leidden naar de cellen, de kruispunten naar de bewakers. Ze werden van elkaar gescheiden door stalen wanden. Overal kwam het graniet door de kalk van de muren. In de deuren was door een kijkgaatje overal hetzelfde te zien: boevenpakken en gestapelde britsen.

Laatste dag van Lazar Vadas' gevangenschap. Hij was in 1948 veroordeeld tot negen jaar voor een moord die hij inderdaad had gepleegd en zou op 1 januari 1957 vrijkomen na een straf die niet was verminderd door gratie.

Zijn spullen waren ingepakt. Nicolai, zijn celgenoot, waste zijn handen. Zijn zucht naar hygiëne was opgekomen toen zijn diabetes verergerde, een dubbel cadeau van de strafinrichting Gutefokháüs. Volgens de dokter was er geen verband, maar Nicolai wist wel beter. Als zijn bloedsuikerspiegel steeg, waste hij als een gek zijn handen, twintig keer per uur, boende zelfs de huid eraf. Er knapte iets in zijn hoofd.

Hij droogde voorzichtig zijn vingers af, haalde het glazen oog uit zijn oogkas en goot er serum over. Een gevolg van een etterende in-

fectie die hij in augustus 1914 aan het front tegen de Russen in Komarow had opgelopen en waardoor de inhoud van zijn oogkas was weggesmolten.

Hij liep naar het schietgat dat hun als venster diende en drukte zijn gezicht tegen de opening om de stadswind in zijn lege oogkas te voelen. Tegenover hun afdeling was een ploeg arbeiders bezig de muren te slopen van de vleugel die gerenoveerd werd, de cellen werden met voorhamers opengeslagen.

Achter hem ruimde Lazar zijn hoek op. Hij haalde het icoontje van de Maagd met de pokrov van de spijker boven zijn bed. Ze hield haar doodskleed voor zich om het volk te beschermen. Lazar had nooit tot haar gebeden, maar de Maagd moest over hem hebben gewaakt, want hij leefde nog. Met een knikje vroeg hij toestemming aan zijn metgezel.

‘Neem maar mee,’ zei Nicolai.

Lazar aarzelde en hing het icoontje weer op zijn plaats.

De nacht vorderde. Wie eraan gewend was, kon wel een beetje stilte vinden tussen al het gehoeft van de astmapatiënten, de slaapverwekkende stap van de bewakerslarzen in de gangen en het geschreeuw vanwege nachtmerries rond vier uur, dat elders in de bak scheldpartijen ontketende. Als Lazar klaagde over het lawaai, raadde Nicolai hem aan om naar de stilte in zijn binnenste te luisteren.

‘Waarbinnen?’ vroeg hij dan, zonder antwoord te krijgen.

Lazar kwam uiteindelijk tot de conclusie dat de stilte die Nicolai hoorde, een cadeau was van zijn toenemende doofheid. Hij hoefde niet verder te zoeken.

Maar hij had het mis: de stilte binnenin was het bewijs van een scherp gehoor.

Ze lagen al geruime tijd op hun brits. Beiden wisten dat de ander niet sliep. Ze werden niet ongeduldig. De uren sponnen hun web als spinnen. Volgens Nicolai moest je ze laten begaan. Ze vingen in hun draden de sterfelijke gevangenisgedachten: de mooie herinneringen en de verwachtingen.

‘Weet je hoeveel nachten we samen hebben doorgebracht?’ vroeg Nicolai.

‘Nee.’

‘Tweeëndertighonderdvierentachtig. We hadden homo’s kunnen zijn, dan waren het minder lange uren geweest.’

‘Is dat een voorstel vóór mijn vertrek?’

Nicolai kwam omhoog op zijn bed. ‘Weet je hoe je de jaren in de gevangenis eigenlijk zou moeten tellen? Net als bij honden, je moet ze met zeven vermenigvuldigen. Zo zouden straffen berekend moeten worden. Je bent altijd voor minder veroordeeld dan je in feite moet uitzitten.’

Lazar stond op en liep naar het nachtlampje. Nicolai gooide hem het zakje tabak toe dat de bewakers niet van hen durfden te stelen. Lazar rolde twee sigaretten en stak ze op. Hij gaf er een aan zijn metgezel. Nicolai hield de sigaret tussen zijn vingers zonder hem naar zijn mond te brengen. Zijn hand trilde en de vuurpunt wiebelde op en neer.

‘Wat is er?’

‘Niks.’

‘Ik ga aan je vrijlating beginnen zodra ik heb wat ervoor nodig is.’

‘Mijn vrijlating...’ zei Nicolai cynisch. ‘Wat moet ik in vredesnaam buiten gaan doen? Ik ken niemand meer. Er wachten alleen maar doden op me, en jij gaat er ook als een spook vandoor. Bovendien...’

‘Bovendien wat?’

‘Buiten zijn de Russen.’

‘Had je liever de nazi’s?’

‘Ja,’ antwoordde Nicolai zonder aarzelen.

‘Die voorkeur kom je niet vaak tegen bij een Jood.’

‘De nazi’s wilden ons uitroeien, de Russen willen slaven van ons maken. Dus ja, dan liever de nazi’s.’

Om zes uur werden de gevangenen gewekt door de sirene van de strafinrichting. Nicolai bleef hardnekkig zijn handen wassen. Lazar keek naar deze man die zo lang elke minuut van zijn leven met hem had gedeeld. Morgen zou hij voor het eerst in negen jaar alleen wakker worden. Nicolai dacht dat hij nog half sliep en liet het water zo

zacht mogelijk stromen. Zijn handbewegingen waren langzaam en voorzichtig, om geluid te vermijden. De oude Hongaars-Joodse soldaat was een fijngevoelig man. En de toekomst van Lazar Vadas zou in zijn onvermoeibaar met zeep gewassen handen liggen.

De celdeur ging open. Een man in boevenpak deelde koffie en het broodrantsoen uit. Een andere duwde de kar met medicijnen voort onder het oog van een bewaker, die een van de genummerde zakjes van de kar pakte.

‘Je insuline, Nicolai.’

Ze wachtten tot het kijkgaatje weer dicht was en de voetstappen zich verwijderden. Nicolai ontblootte zijn onderarm, prikte onder de huid en leegde maar een derde van de ampul, terwijl Lazar de kleine opening vrijmaakte die ze onderaan de muur hadden uitgespaard, vlak bij de scharnieren van de deur. Daar stond een voor driekwart gevuld flesje met een brede onderkant verborgen. Voorzichtig haalde hij de kurk eraf. De rest van de vloeistof uit Nicolais ampul spoot hij in het flesje, dat hij weer dichtdeed. Het bevatte nu het equivalent van dertig volledige doses insuline. Hij zette het terug in de opening en verborg het achter een stuk dikke stof.

Lazar maakte dezelfde zinloze opmerking als de dag ervoor en alle andere dagen sinds ze het flesje vulden: ‘Je kunt altijd nog van gedachten veranderen.’

Nicolai haalde zijn schouders op.

‘Wat ga jij buiten doen als ik van gedachten verander?’

Lazar zweeg. Nicolai had gelijk. Hij had hem nodig. Het was niet alleen een kwestie van uit de strafinrichting komen, maar ook om eenmaal buiten zijn rekeningen te vereffenen zonder van tevoren te gauw dood te gaan. Nicolai had de sleutel om te overleven in handen. Hij zei aarzelend: ‘Jij krijgt het daarna misschien wel een beetje lastig...’

Nicolai zuchtte. ‘Ik heb je ooit een vraag gesteld...’

Lazar luisterde naar de woorden van zijn metgezel. Elk woord kwam er nu op aan.

‘Waar is vriendschap goed voor? Weet je het antwoord nog?’

Lazar knikte glimlachend. ‘Om je vriend te wurgen.’

Het moment van zijn invrijheidstelling naderde. Lazar beleefde elke minuut die verstreek. Hij betrapte zich erop dat hij ze langzamer wilde laten verlopen. Nicolai had ongelijk, er wachtte wel iemand op hem als hij vrijkwam. Een vrouw die belangrijk was. Ze wist nog niet dat hun paden elkaar opnieuw zouden kruisen. De gedachte aan haar had hem door de jaren heen geholpen. Als hij aan haar dacht, klonken in zijn herinnering de noten van een oud liedje. Het enige liedje dat hij nooit met Nicolai had gedeeld, uit angst dat hij dan niet meer naar zijn muziek kon luisteren op de momenten vol wanhoop die ze allebei voor elkaar verborgen hielden.

Deze vrouw haatte hem waarschijnlijk om een fout die hij niet had begaan. Niet zo belangrijk. Als zijn leven hem door iemand moest worden afgenomen, zou Lazar Vadas door haar handen de wereld willen verlaten.

De zanik

*1 januari 1957, Boedapest
De wijk Krisztinaváros*

‘Gelukkig nieuwjaar aan de doden!’

De verf was nog nat en droop in rode strepen over het fronton van de in mist gehulde Sint-Catharinakerk. De adem van de stad was verzadigd van de verstikkende stankwolken van verkoolde banden, stookolie en de vreemde geur van modder die niet van de rivier af kwam. Het rook er naar de wereld. De walmen in de kelder werden steeds dikker en al dagen had er geen zuiverende wind gewaaid. Voorbijgangers ademden door zakdoeken.

Maar die kwalijke geuren hoorden thuis in de wijk Tabán in Boedapest, niemand had er problemen mee. Sinds de middeleeuwen hadden de leerlooiers er hun vaten gevuld door er elke dag in te plassen en zo de huiden soepel te maken. Hun ondraaglijke stank was door de sluiting van de leerlooierijen niet verdreven, maar verdedigde zijn territorium tegen de roetregens van de kolencentrales, tegen het clandestiene afval dat de stad in de verlaten wijken stortte, en tegen de reusachtige beerputten die sinds de opstand niet meer gelegeerd werden.

Inmiddels waren de leerlooierijen verdwenen, maar in de steegjes van Krisztinaváros, tussen de Gellértberg en de heuvel van het kasteel, waren achter smoezelige gevels nog wel leerwinkeltjes gevestigd en in de souterrains leerateliers.

De uithangborden bungelden boven de deuren en niemand had de moeite genomen om het ijzer, dat door de rivierlucht onherstelbaar was aangetast, te onderhouden.

Op een van die uithangborden stond de afbladderende naam Varlam nog te lezen onder een rode ster die tijdens de eerste rellen van oktober '56 door een student in het ijzer was gekrast.

Voor de halfopen deur hingen leren jacks. Er was een diepe, donkere ruimte te zien, die liep tot achterin, waar een werkbank stond, die zwak werd verlicht door kale peertjes aan het plafond. Een handwerksman verrichtte daar zijn dagtaak. Duidelijk in de zestig, schaars haar, donkere wallen onder zijn ogen en een kromme rug: Varlam was een grijsaard.

Hij bewerkte huiden. Naar verluidt was hij een slagerszoon en afkomstig uit de Kaukasus. Ook zou hij enkele jaren door Siberië hebben gezworven. De oudere buurtbewoners waren niet aardig voor hem, meden die immigrant die leek op een bedelaar en hielden de kinderen uit zijn buurt als ze hem zagen aankomen.

Zijn oude hersens zwommen in een oceaan van wodka, waarin verhalen ronddobberden die onvermoeibaar werden herhaald. Hij was wel een communist van het eerste uur en een lid van de Kaukasische bendes die tijdens de burgeroorlog banken plunderden om de kas van Lenin te spekken, maar had een gevoelig hart. Die eigenaardigheid had hem verhinderd op te klimmen in de hiërarchie van de bolsjewistische partij. Al zijn vrienden waren uiteindelijk commissaris of kaderlid geworden. Varlam was Varlam de zanik gebleven.

De ondankbaarheid van de partij had hem wel het leven gered, want elke kop die boven het maaiveld uitstak, was voorbestemd te worden afgehakt. Hij had de grote zuiveringen doorstaan zonder dat zijn zuivere marxistische hart was gaan twijfelen. Als beloning voor zijn onwankelbare trouw had een volkscommissaris hem uiteindelijk naar een kamp in Kolyma gestuurd, waar hij de eerste oorlogsjaren zat en eigenlijk had moeten sterven.

In 1944 werd hij tijdens de laatste grote offensieven tegen de Duitse troepen in Wit-Rusland toegevoegd aan 'het aankoeksel', zoals het Rode Leger de gevangenen noemde die aan het front werden ingezet als kanonnenvoer. Op bevel van de NKVD, de politieke politie, werden achter de frontlinies mitrailleurs opgesteld om iedereen neer te maaien die er ook maar over dacht zich terug te trekken. Varlam stelde dat hij in '45 Hongarije had bevrijd en noemde zich een Kau-

kasische Hongaar. Hij beperkte zijn heimwee naar het Heilige Rusland tot de Heilige Wodka en vereerde Stalin nog steeds, wat van een weinig wraakzuchtige ziel getuigde.

‘De Grote Leidsman’ was volgens Varlam verraden door zijn eigen mensen en wist niets van de gruweldaden die in zijn naam waren gepleegd. Hoe dan ook, Varlam klaagde niet over zijn oude kwalen en liet de nare herinneringen zonder zich er iets van aan te trekken in zijn schedel rondkabbelen. Hij bleef zeggen dat zijn verleden hem niet interesseerde en verklaarde in filosofische buien tegenover zijn altijd aandachtige wodkaflles dat mensen massa’s waren. In elke massa trokken er een heleboel verschillende individuen voorbij in eenzelfde lichaam, in eenzelfde leven, zonder elkaar te kennen en zonder elkaar iets verplicht te zijn.

Hij geloofde in reïncarnatie. Hij dacht dat hij meerdere levens had geleid in verschillende gedaantes. Met herinneringen uit die eerder geleefde levens was hij gul. Je kwam er van alles tegen, mannen, vrouwen, kinderen, bloemen, bomen en allerlei dieren. Zijn reizen door zijn verschillende verschijningsvormen hadden vage sporen achtergelaten in zijn geheugen. Als hij opgetogen raakte bij het zien van een landschap of een vlinder in een park, mompelde hij peinzend: ‘Komt me bekend voor.’

Zelfs kakkerlakken kwamen Varlam bekend voor. Dat verbaasde vroegere kampbewoners niet, die hadden gezien hoe hij in het territorium van de diertjes leefde en heel vertrouwd tussen hen rondkroop. Hoe verdorven het ook was, het leven kwam Varlam bekend voor.

Hij had een onderscheiding gekregen van het hoofdkwartier van de partij voor de kwaliteit van zijn leer. Sindsdien noemde hij zichzelf een nationalist, terwijl er geen druppel Hongaars bloed door zijn Georgische aderen stroomde.

Leerlingen moesten het volkslied zingen als ze zijn kelder verlieten, nadat ze hadden gebogen voor de woorden van Stalin die hij had laten borduren op een roodsatijnen lint dat boven zijn deur was bevestigd. Dezelfde woorden stonden ook op de muren van de gevangnissen gegraveerd: ‘Werk is een zaak van eer, moed en heldendom.’

Ter nagedachtenis aan de Grote Leidsman had hij de naam Titaan gegeven aan de rat die in de kelder van zijn werkplaats woonde en dat territorium met zijn bloed verdedigde tegen zijn broeders, de zwarte rivierratten.

Uit Kolyma had Varlam een thermometer bewaard die door de vuist van een zek* was gebroken en tot in de eeuwigheid op 49 °C onder nul was blijven staan. Onder die temperatuur hoefden de gevangenen niet te werken. De thermometer was nog zwaar van de blikken van alle wrakken die ernaar hadden getuurd om hem een graad omhoog te krijgen door hem te belasten met het gewicht van hun hoop. Minvijftig, de naam van de god die alle gebeden verzamelde om de mensen te redden van de dood in de ijzig koude mijnen.

Tijdens de oorlog had de Grote Leidsman overwogen om werken voorbij deze grens verplicht te stellen. Maar bij vijftig graden onder nul bevroor alles wat zich buiten het lichaam bevond. Speeksel, tranen, urine. Volgens sommigen had Stalin opdracht gegeven om het kwik te verdunnen, zodat het minder snel daalde. Anderen zeiden dat het de kou van Kolyma was die het kwik stopte op precies 49 graden onder nul, zonder die grens te overschrijden, om te laten zien dat het vanzelfsprekend was om samen te werken met Dalstroj* en dat het klimaat het streven van de partij ondersteunde.

Varlam kon getuigen van enkele winterochtenden waarop hij had gezien hoe die temperatuur was afgedwongen met de kracht van de blikken van degenen die wilden overleven. Nooit had hij zo tastbaar gevoeld hoe krachtig de geest kan zijn als wanneer het rode puntje van het kwik dat verduidelde cijfer raakte, en de onmacht ervan als het puntje weigerde te dalen. De kou was niet de enige schuldige, voelde Varlam, en over dat mysterie mijmerde hij vaak bij het zien van de kapotte thermometer.

Een vrouw

Naast Varlam zat een vrouw die hij niet leek te zien.

Zonder op te kijken stak hij zijn hand naar haar uit, om het instrument aan te pakken dat ze hem zonder een woord te zeggen aanreikte. In de werkplaats waren woorden voor vreemden.

Toen de klok sloeg, stond ze op van de stoel bij de werkbank waarop ze lange tijd roerloos had gezeten, en liep geruisloos tussen de kisten en de rekken door, in het donker en zonder ergens tegenaan te stoten. Stil en precies, dacht Varlam, zoals elke dag...

Tijd voor pauze.

Boven was achter in de winkel een rustplek ingericht. Een tafeltje waarop een fles rechtop bleef staan, een stoel en een doorgezakte fauteuil, waarop Varlam neerplofte. Hij begon een Kaukasisch lied te neuriën. Zijn ogen werden vochtig en hij stak zijn lege glas uit naar degene die met een sigaret tussen haar vingers tegen de muur voor hem geleund stond. Met een ongeduldige beweging duwde ze zijn glas weg. Varlams tranen bevatten vast genoeg wodka om het glas te vullen.

Hij boog zich haar kant op.

‘Zijn die lippen ook in staat tot glimlachen?’ fluisterde hij vriendelijk.

Voorzichtig pakte hij haar mondhoeken vast en duwde ze omhoog om een glimlach te vormen. Zijn handen roken naar azijn. Ze stapte opzij. Varlam gaf een tikje tegen haar bleke wang.

‘Ik weet hoe ik hem terug kan vinden, je glimlach.’

Achter de kledingrekken stond een grammofoon, waar Varlam behoedzaam naartoe liep, als was het een levend wezen. Hij stond op om de naald op de plaat te zetten en draaide aan de slinger.

De eerste keer dat Varlam zo had gedraaid, lag ver in het verleden, dertig jaar eerder, in Gori, Georgië, op dezelfde grammofoon, die was gestolen van een vijand van het volk. En onder dezelfde blik.

Het twaalfjarige meisje had eerst ongerust geluisterd naar dat geluid, dat haar niets zei, maar daarna allengs de milde uitwerking ervan gevoeld.

Varlam begreep niets van muziek, hij was een bolsjewiek, maar het kind dat hij onderdak gaf, werd er rustig van.

Ze had hem dankbaarheid kunnen tonen, hij had de deuren van het weeshuis voor haar opengekregen en haar nooit slecht behandeld, maar zij had in later jaren in Kolyma vaak genoeg het leven van de oude man gered om te kunnen zeggen dat ze haar schuld ruimschoots had vereffend.

In de tijd dat zij in het weeshuis woonde en hij samen met de Georgische bendes van Stalin – die net als hij in Gori was geboren – de bezittingen van de contrarevolutionairen in de regio plunderde, nam Varlam grammofoonplaten voor haar mee en de instrumenten die hij vond, bayans* en gitaren. Het meisje leerde de snaren bespelen. Ze had een muzikaal gehoor en ging snel vooruit. De zigeuners uit Gori namen haar mee naar de feesten van de *oerkatsjen**, de pe-noze van de clans.

Ook nu nog hield ze van muziek. Haar vingers hadden al lang geen instrument meer aangeraakt, maar de melodieën uit haar geheugen deden haar vingers soms dansen op onzichtbare klavieren. Ze was in de loop van haar leven vaak van naam veranderd en had steeds die van een musicus gekozen.

Sinds Kolyma: Sylla Bach.

Ordelijk

De schemering was voor Sylla Bach het sein om terug te gaan.

Ze pakte een grijze regenjas en een sjaal die aan een ijzeren haak hingen, groette de oude leerlooier, die met een knikje reageerde, en duwde de deur open.

Haar weg naar huis leidde over de westoever van de Donau. Ze liep de ondergaande zon tegemoet en als de lucht helder was, boden de violette schitteringen op de rivier de heerlijkste aanblik die een mens zich onder de hemel van Boedapest kon wensen. Maar Sylla Bach had maling aan schitteringen. Ze stond volkomen onverschillig tegenover de schoonheid van de wereld.

Op de terugweg dacht ze alleen aan het perfect gelijkmatig houden van haar stappen. De Russische soldaten die ze tegenkwam, letten niet op die vrouw die geen aandacht probeerde te trekken. Hangend over de kaderelingen trakteerden ze de mooie grote rivier op de beloning die hij verdiende: peuken en fluimen.

Haar vingers waren gevoelloos, zoals vaak als Varlam haar had gevraagd om samen met hem de stukken leer te prepareren. Ze trok haar handschoenen over haar polsen en huiverde toen de wol het uiteinde van het lange litteken raakte. Die brandwond door ongebluste kalk had de binnenkant van haar linkeronderarm weggebrand, het enige zichtbare spoor dat haar jeugd haar had nagelaten. De huid was er fris en strak gebleven, ook gevoelig, zonder in de loop der jaren ooit te veranderen. Een eeuwig jonge brandwond die misschien het pact

tekende dat ze met de duivel had gesloten.

Het hart van Sylla Bach klopte niet voor deze stad, en ook niet voor het leven dat ze er leidde, maar haar werkuren beneden in de werkplaats deden haar goed. Als Varlam zijn jasjes wilde verkopen en de koper twijfelde over de stevigheid van het leer, stak hij er met een mes in om te laten zien dat messen er niet doorheen gingen. Sylla respecteerde dat ritueel. En meer nog dan de stevigheid van Varlams leer, meer nog dan de sterke geur ervan, stond de kleur haar aan, de kleur waarmee het tevoorschijn kwam voordat het werd geleverd. Wit. Ivoor. Aluin en zout bezorgden de huiden een bovennatuurlijk bleke kleur. Sprekend de bleekheid van de lucht in Kolyma.

Alles had zijn functie in de zware dampen van de vaten die het beeld vertroebelden van deze man met zijn schort voor en wiens bewegingen ze kon dromen. De huiden die over de frames waren gespannen, het borrelen van het zuur, de doffe geur en de donkere plassen op de vloer, een mengsel van vocht en vet waaraan alleen het bloed van de dieren ontbrak. Het gereedschap lag kriskras op de werkbank, huiden droogden aan rekken, andere lagen te wachten om te worden bewerkt, op stapels in kisten met gaten of op de vloer achtergelaten onder het wakend oog van Titaan.

Toch lag in de chaos van de werkplaats alles op zijn plek. Dat leek althans zo in de ogen van Sylla, alles ordelijk, in afwachting van een betekenis zoals de stukken op een schaakbord. Het maakte weinig uit of een werktuig op een plateau stond of kapot op de grond lag, het behield zijn functie, die in zijn vorm was vervat en werd bepaald door de regelen van de werkplaats.

Met één uitzondering: een metalen instrument in de vorm van een winkelhaak, dat onder de rand van het zuurbad lag en waaraan een buis met een volmaakt rond zwart gat was verbonden. Dat voorwerp hoorde niet thuis op een schaakbord en vanuit de verte zou niemand precies hebben kunnen zeggen wat het was of waarvoor het diende. Alleen degene die het recht had om de veiligheidszone rond het bad te betreden, kon van dichtbij een Taurus-revolver van titaan met een korte loop en een vijfschots magazijn herkennen.

Deze publicatie kwam tot stand dankzij
een subsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

en met steun van het Institut français NL

**INSTITUT
FRANÇAIS NL**

ISBN 978 90 263 7300 8

ISBN 978 90 263 7301 5 (e-book)

© 2025 Éditions Grasset & Fasquelle

© 2026 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Reintje Ghoos en Jan Pieter van der Sterre

De vertaling van het citaat op p. 76 komt uit: Boris Pasternak, *Luitenant Schmidt*, vertaling Margriet Berg en Marja Wiebes

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan

Oorspronkelijke titel *Adieu Kolyma*

Oorspronkelijke uitgever Grasset

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © Marian Uspenskaya/The Gamborg Collection/

Bridgeman Images

Foto auteur © JF Paga

Ambo|Anthos *uitgevers* vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen